

Rouw en afrouw in de streekdracht van de Noord-Veluwe (1850-1950)

Een belangrijk element in de rouwverwerking van onze voorouders, na het overlijden van een familielid, was het tonen van die rouw in met name de kleur van kleding en accessoires.

In de christelijke cultuur van de vroege middeleeuwen was wit, het symbool van zuiverheid en reinheid, de kleur om je droefenis te tonen na het overlijden van een dierbare. Onder invloed van de 'zwarte monniken', de latere benedictijnen, werd zwart, teken van zonde en verlatenheid van de ziel, de rouwkleur.

Vooraf in de dracht van vrouwen was de rouw het meest zichtbaar; niet alleen in de stadsdracht, maar ook in de streekdracht. Na ca. 1800 ontwikkelde zich een neiging een steeds langere periode van rouw aan te nemen, zolang zelfs, dat veel vrouwen niet meer uit de rouw raakten als gevolg van het min of meer regelmatig overlijden van een lid van de toen grote families.

In dit artikel gaat het over het tonen van de rouw in de streekdracht van de Noord-Veluwe en de veranderingen die in de kledij optraden tijdens het afrouwen tot het moment dat men uit de rouw kwam. Opgemerkt kan worden dat veel van wat we hieronder vermelden over de rouwkleding e.d. van de Noord-Veluwe ook, zij het vaak met kleine afwijkingen, van toepassing is op aangrenzende gebieden als de Zuid-Veluwe, de Achterhoek en Salland.

Streekdracht van de Noord-Veluwe

Op de Noordwest-Veluwe waar tot begin van deze eeuw overwegend de oorijzerdracht (de zgn. oude dracht) werd gedragen, was de manier van rouwen aan strengere regels gebonden dan op de Noordoost-Veluwe. Ook de duur van de rouwperiode verschilde sterk. Werd op de Noordwest-Veluwe, afhankelijk van het dorp waar men woonde, om naaste familieleden drie tot vier jaar gerouwd, op de Noordoost-Veluwe beperkte zich de rouwperiode tot één jaar en zes weken.

Over het algemeen kan gesteld worden, dat voor de gehele Noord-Veluwe zwart en wit de kleuren waren voor zware of diepe rouw. De rouwmutsen waren gemaakt van neteldoek of kamerdoek, zonder kantversiering. Bij de oorijzerdracht (de zgn. oude dracht) werd het rood in de tipmutsen en de doeken vervangen door het minder uitbundige zwartbont, paarsbont, blauw en bruin. Glimmende stoffen zoals satijn en zijde werden vervangen door het mattere tibet.

Bij lichte rouw was de knipmuts van tule gemaakt. De plooiemutsen van het opknappersgoed (ook wel genoemd door-de-weekse dracht of visitedracht) kregen bij lichte rouw een tulen bovenstukje, zodat ook aan de mutsen bij de nieuwe dracht steeds te zien was in welke fase van rouw de draagster zich bevond.

De sieraden werden eveneens aangepast. Goud werd door zilver vervangen met uitzondering van functionele zaken zoals het oorijzer.

De rode bloedkoralen maakten plaats voor kralen van een donkerdere kleur zoals granaten. Omstreeks 1850 werden gitten in stads- en streekdracht bijzonder populair. Dit materiaal, ontstaan uit prehistorisch drijfhout, dat net als steenkool in de loop der eeuwen is samengeperst, leent zich uitstekend voor het maken van rouwsieraden, omdat het nauwelijks glanst en goed bewerkt kan worden.

Vrouwenkleding van de oorijzerdracht

Op de Noordwest-Veluwe, waar tot begin van de vorige eeuw overwegend de oorijzerdracht gedragen werd, kende men een grote verscheidenheid in rouwkleding. Aan het 'afrouwen' werd uitgebreid aandacht besteed. Een insider kon meteen aan de doeken en de tipmuts zien in welke fase van het rouwproces men zich bevond. Op de Noordoost-Veluwe werd tot ca. 1850 nauwelijks streekdracht gedragen en oorijzers, noch het Veluwse, noch het Kamper oorijzer zijn daar voorgekomen.

Foto 1: Vrouw van de Noordwest-Veluwe, gekleed in kerkdracht, zware rouw. De witte doek werd gedurende de eerste zes weken naar de kerk gedragen.

De eerste tekenen van klederdracht houden daar gelijke tred met de opmars van de knipmuts op de Veluwe. Op de Noordwest-Veluwe werd bij de begrafenis en tijdens de kerkgang, gedurende de eerste zes weken van de rouwperiode, een witte batisten doek met een brede zoom over het kerkjak gedragen, die op een speciale manier werd vastgespeld, zie foto 1.

Na die periode werd die doek vervangen door een zwarte met een smalle zijden rand (foto 2), tot ongeveer twee jaar verstreken was. Aansluitend droeg de vrouw een zwarte tibet doek.

Foto 2: Man en vrouw van de Noordwest-Veluwe gekleed in kerkdracht, zware rouw na de eerste zes weken van de rouwperiode.

In het laatste jaar van de rouwperiode rouwde men af. De doeken werden daarbij onder het kerkjak gedragen. Met een zwarte tibet doek werd begonnen, dan volgden een zwart satijnen doek, een stippeltjesdoek, een bloemetjesdoek (de twee laatste van zwart satijn met een wit of zilverkleurig motiefje). Helemaal aan het eind van de rouw droeg men zijden doeken: allereerst een zwartbonte, gevolgd door naar keuze een blauwzijden of paarszijden doek. De laatste zondag in de kerk werd een lichtblauwe neteldoek gedragen of een witte doek met blauwe bloemmotieven.

Zolang het zwart in de doeken overheerste, droeg de rouwende vrouw een zwartbonte tipmuts. Daarna kwam een paarsbonte die weer gevolgd werd door een blauwbonte. Over de tipmuts werd een rouwhul zonder kant gedragen en daar overheen een kiphoed met zwarte banden (foto's 1 en 3). In het bovenstuk van de schorten kwamen de kleur van de doeken en de motiefjes terug.

Foto 3: Man en vrouw van de Noordwest-Veluwe getooid in de kerkdracht die bij de eerste zes weken van zware rouw gebruikelijk was. Over de arm draagt de vrouw het regenkleed.

Gedurende de eerste zes weken, droegen de naaste vrouwelijke familieleden hun regenkleed over de arm (foto 3). Dit regenkleed, een grote zwarte doek gemaakt van sergie des dames, die sloot met twee zilveren gespen, werd tijdens de begrafenis over het hoofd gedragen (foto 4) door de vrouwen die op de lijkwagen zaten.

Foto 4: Vrouw van de Noordwest-Veluwe met een regenkleed over haar hoofd.

Door de weeks droegen de vrouwen een zwarte kraplap van tibet of ander materiaal. De doeken, die ze daarbij om hadden, waren van eenvoudiger materiaal dan die men 's zondags droeg. De rouwtipmuts, die bij de kerkdracht en het opknappersgoed dezelfde was, werd door de weeks, in tegenstelling tot 's zondags, met een bloot oorijzer dwz. zonder bovenmuts gedragen. De 'mouwen' (een jasje met driekwart mouwen dat deel uitmaakte van het opknappersgoed) werd tijdens de rouwperiode gesloten met een strikje in de kleur van de doek, die in die fase van rouw/afrouw gedragen werd (foto 5).

Foto 5: Opknappersgoed van de Noordwest-Veluwe omstreeks 1900, afrouwend. De vrouw draagt een paarsbonte tipmuts. In de doek, in het bovenstukje van het schort en in de strik is ook paars verwerkt. Het knoopdoekje van de man is bijpassend van kleur.

In Hierden bij Harderwijk droeg men door de weeks geen speciale rouwmuts. Hier werd altijd een zwart satijnen mutsje met het blote oorijzer gedragen. Naar de kerk droegen de vrouwen in Hierden een rouwtipmuts zonder letgettenrand met een rouwhul.

Vrouwenkleding van de knipmutsdracht

Eind 1800 kwam op de Noordwest-Veluwe de knipmuts met de daarbij behorende kleding (bestaande uit rok, schootjak, ceintuur en schort) in zwang. Deze zgn. nieuwe dracht onderscheidde zich slechts in kleine details van de kleding die op de Noordoost-Veluwe en in Salland gedragen werd. Het was meer een aan de smaak van het platteland aangepaste stadsmode, dan dat er nog sprake was van een échte streekdracht die duidelijk aangaf uit welke streek men afkomstig was.

Bij deze nieuwe dracht werden op de Noordwest-Veluwe tijdens de zware rouw het versierde voorpand van het schootjak, de manchetten en de ceintuur bedekt met rouwcrêpe. Het witte katoenen kraagje was zo simpel mogelijk en werd versierd met een rouwspeldje van bois durci (een harsproduct). Om de hals droeg men een ketting van vier tot vijf rijen gitten met een zilver slot. Over de rok werd een schort van zwarte tibet gedragen.

Onder de stijfgeplooiden rouwknipmuts van neteldoek of batist werd tijdens de kerkgang, in de beginjaren van de knipmutsdracht een Kamper oorijzer gedragen. Dit oorijzer was breder dan het Veluwse en werd hoger op het hoofd gedragen. Toen dit oorijzer uit de mode raakte, werden in de rouwperiode zwarte of zilveren mutsebellen in de voorstrook van de knipmuts gedragen. De hals werd gesierd met strengen gitten met een zilveren slot. De welgestelde boerinnen droegen over de knipmuts een hoed versierd met rouwcrêpe. Op het jak werd als versiering een strik gedragen, gemaakt van een zijden knoopdoekje. Op de Noordoost-Veluwe werden deze 'knoopdoekjes' om de hals gedragen.

Bij lichte rouw werden 's zondags naar de kerk een tulen knipmuts, zilveren sieraden en een schort van kobaltblauwe tibet gedragen. De zijden 'knoopdoekjes' die op het jak gedragen werden, rouwden mee van zwart naar licht blauw. Bij lichte rouw verviel alle rouwcrêpe .

Door de weeks bleef de Westveluwse haar oude dracht trouw met dit verschil dat zij in plaats van de tipmuts een zwart satijnen mutsje met het Kamper oorijzer droeg. Nadat het oorijzer in onbruik was geraakt droeg men door de weeks een rouwplooiemuts. Verder bestond dit opknappersgoed uit een zwarte rok, een zwart lusterschort, een lijfje met korte mouwen zonder opsmuk en een eenvoudig wit kraagje. Heel fraai van vorm was de fijn geplooiden driestroken muts van witte batist zonder kant (foto 6). Bij lichte rouw waren de voorstrooken en de bovenkant van de plooiemuts van tule gemaakt, terwijl in de strik tule verwerkt was. Ook bij het opknappersgoed werd tijdens de lichte rouw een blauw schort gedragen.

Foto 6: Driestroken muts met tulen voorstroken van de Noordwest-Veluwe voor de lichte rouw. De vrouw draagt een halsketting van vijf rijen gitten met een zilveren slot. Het schort is van kobaltkleurig tibet.

Na 1950 werd geen rouwcrêpe meer gebruikt. Bij het in de jaren twintig in zwang geraakte corsetpak (bestaande uit rok, lijf en ceintuur) draagt men tegenwoordig naar de kerk als teken van rouw alleen nog maar de tulen knipmuts. Deze wordt niet meer stijf geplooid, maar valt net als de knipmuts los over de schouders. Een enkeling gaat ook nu nog 's zondags in streekdracht naar de kerk. Plooi mutsen worden de laatste dertig tot veertig jaar op de gehele Noord-Veluwe niet meer gedragen.

Op de Noordoost-Veluwe was men karig in het gebruik van rouwcrêpe. De jassen en lijven waren zo simpel mogelijk en hadden een opstaand boordje. Er werd geen los wit kraagje bij gedragen. De schorten waren van zwarte tibet of luster vervaardigd. Bij begrafenissen droeg de vrouw een grote lang vallende tibet rouwdoek met franje die het hele lichaam omhulde. De rouwdoek werd in de loop der jaren kleiner tot ten slotte een kort schouderdoekje met lange franje, dat op de punt werd gevouwen, overbleef.

Het gebruik van de rouwknipmuts en de tulen knipmuts kwam overeen met dat van de Noordwest-Veluwe. Rouwhoeden zag men alleen bij de welgestelde boerenfamilies direct langs de IJssel (foto 7). Wel werd na 1910 over de rouwmuts als versiering een wit mutsenlint van neteldoek gedragen. Bij lichte rouw droeg men een lichtblauw of crèmekleurig mutsenlint van effen doffe zijde zonder bloemmotief.

Gekleurde schorten, zoals die op de Noordwest-Veluwe tijdens de afrouw voorkwamen, waren hier niet gebruikelijk. Door de weeks werd bij het opknappersgoed een zwart of bij lichte rouw een zwart/grijs/wit gestreepte schort gedragen.

Foto 7: Rouwhoed gemaakt van rouwcrêpe met daaronder een rouwknipmuts van neteldoek, gedragen op de Noordoost-Veluwe (Veessen).

Mannenkleding

Eind 18e en in de eerste helft van de 19e eeuw droegen de mannen op de Noordwest-Veluwe naar de kerk en naar de begrafenis een lange zwarte openstaande jas met aan weerszijden knopen, een zgn. rok (zien foto 2). Hieronder werd een hooggesloten vest of een zwarte hemdrok van vijfschacht (een stof van wol met linnen dat op een getouw met 5 schachten werd geweven) gedragen. Zo'n hemdrok had een overslag en twee rijen knopen.

Op de Noordwest-Veluwe werden bovendien, in het boordje van de boezeroen gouden knopen gedragen, niet alleen in de rouwperiode maar altijd op zondag. Om de hals droeg de Westveluwse man een smalle witte batisten halsdoek gedurende de eerste zes weken van de rouw (foto 8). Deze werd zodanig gestrikt dat de gouden knopen duidelijk zichtbaar waren.

Foto 8: Man van de Noordwest-Veluwe gekleed voor een begrafenis, met een lamfer om de hoge hoed. Boven de gouden knopen in de halsdoek zijn in zwart de initialen van de drager geborduurd.

Een korte kniebroek met smalle klep, gebreide zwarte kousen en zwarte lage schoenen met gespen maakten zijn kleding compleet. Na zes weken droeg de rouwende man een 'korte buis' (een jasje tot de taille), een hoog vest en een broek met lange pijpen, zwarte schoenen zonder gespen en een zwart zijden knoopdoekje. Op zijn hoofd had hij een pet met een rouwrozet. Tijdens de begrafenis droeg de man een hoge hoed voorzien van een lamfer (foto 8), die op de terugweg van het kerkhof naar huis om de hoed werd gewonden. Met het verstrijken van de tijd werd de jas korter en de broek langer.

In de tweede helft van de 19e eeuw werden op de Noordoost-Veluwe jassen gedragen die tot de knie kwamen en van voren met twee rijen knopen gesloten werden. De hemdrok werd vervangen door een boezeroen en een hoog vest met om de hals een knoopdoekje. Later droeg men over de boezeroen een zwart frontje van niet glimmend materiaal en een vest met een v-hals. De broek was lang en had inmiddels de bekende brede klep als sluiting. De schoenen waren laag zonder gespen, een soort pantoffelmodel, of enkelhoog met vetersluiting. In tijden van rouw werden ze veelal wel ingesmeerd maar niet uitgewreven. Begin 1900 vertoonde de kleding van de man geen streekeigen kenmerk meer.

Door de weeks werd om de mouw van de werkkleding een rouwband gedragen, hoewel er ook een zwarte 'drop' (een ruitvormig stukje stof) op kon worden genaaid. Aan de pet kwam een rouwrozet. Soms werden geverfde klompen vervangen door witte.

Kinderkleding

Ook door baby's en kleine kinderen werd rouwkleding gedragen. Tijdens de doop droegen de baby'tjes op de Noordwest-Veluwe bij zware rouw zwarte doopmutsjes met een witte voorstrook. Bij de oorijzer dracht kende men zwartbonte, paarsbonte en blauwbonte babyjasjes met bijpassende mutsjes. Dezelfde tinten zag men in de doeken die de meisjes droegen over hun kraplap. De zilveren gesp op de poetse (een zwarte satijnen meisjesmuts versierd met band en een struisveer) werd bedekt met een rouwrozet.

Foto 9: Meisje gekleed in een zwart luster jurkje met rouwsieraden en een rouwtuintje op haar hoofd.

Meisjes die met een bloementuintje (een strohoedje versierd met linten, zijden bloemen en een struisveer) op het hoofd naar de kerk gingen, droegen in tijden van rouw een rouwtuintje van zwart stro

(foto 9). De schortjes en de mormouwjtjes die door jongere kinderen gedragen werden, waren van zwarte of zwartbonte stof.

Slot

In de loop der jaren verwaterden de oude gebruiken en rituelen die bij overlijden en tijdens de rouwperiode in acht werden genomen. Na W.O. II werd ook op het platteland van de Veluwe met heel wat oude gewoontes gebroken. Vooral op het gebied van kledgewoonten bij een nagenoeg verdwenen streekdracht is het soms moeilijk na te gaan hoe deze gewoontes vroeger precies waren en hoe men in de kledij uiting gaf aan rouw. Hierboven schetsten we het algemene beeld. We moeten hierbij goed bedenken dat plaatselijk verschillen optraden al gaat het in de meeste gevallen slechts om nuances. Nader onderzoek moet uitwijzen welke die verschillen precies zijn.

Daarnaast moeten we vaststellen dat van rouw en afrouw in de kleding van de Noordoost-Veluwe pas sprake is vanaf ca. 1850, wanneer de knipmuts aldaar haar intrede doet. Vòòr die tijd is er in die regio geen sprake van een eigen streekdracht. In het Noordwesten daarentegen kwam de knipmuts pas eind 1800, terwijl toen zeker al honderd jaar daarvoor een tipmuts met oorijzer werd gedragen. De gehele streekdracht van de Noordwest-Veluwe was (kleur)rijker dan die van het Noordoosten; de gebruiken rond rouw en afrouw in de kledij ook!

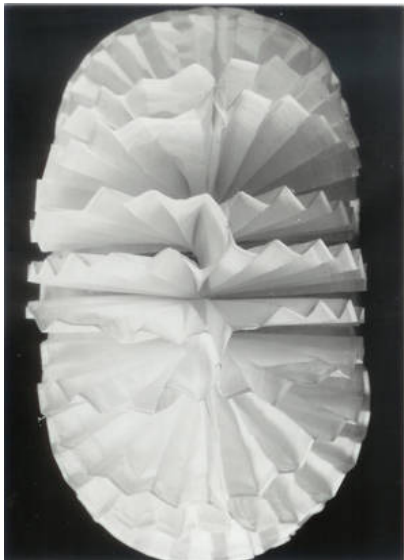

Foto 10: Achterkant van een driestrokenmuts van de Noordwest-Veluwe voor de lichte rouw.

Elke Tetterode Ravestein-Winkelman

Elke Tetterode Ravestein-Winkelman is conservator van het Veluws Streekmuseum Hagedoorns Plaatsje te Epe. Zij is gespecialiseerd in de streekdracht van de Noord-Veluwe.

